

УДК 349.22

Сіроха Д. І.,

*к.ю.н., доцент кафедри трудового права та
права соціального забезпечення КНУ ім. Т. Шевченка*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КОРПОРАТИВНИХ НОРМ ТА ЇХ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ЛОКАЛЬНОГО НОРМОТВОРЕННЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення таких понять, як «локальне правове регулювання» та «корпоративна норма». Зазначено, що локальні нормативні акти приймаються, в основному, для виконання нормативно-правового акту, який наділений більшою юридичною силою, а корпоративні, за звичай, регулюють специфічні відносини корпорації, тобто відносини, можливість регулювання яких правовими нормами не передбачена. Зроблено висновок про те, що сфера локальної нормотворчості є ширшою ніж сфера корпоративної нормотворчості.

Ключові слова: норма, правове регулювання, локальний нормативний акт, корпоративний акт

Постановка проблеми. Правове регулювання трудових відносин представляє собою нероздільне поєднання публічного та приватного права. Як наслідок, історія виробила два головних методи правового регулювання праці: імперативний (централізований) та диспозитивний або договірний (децентралізований). Централізований метод правового регулювання суспільних відносин проявляється в діяльності держави в особі її уповноважених органів по прийняттю законів та підзаконних актів, які діють в національному масштабі. Проте, при сьогоdnішніх масштабах господарської діяльності та різноманітні проблем суспільного життя представляється неефективним вирішувати всі питання, що виникають тільки централізованим шляхом. Тому, якісно новим, більш глибоким способом регулювання суспільних відносин є поєднання централізованого регулювання з регулюванням на основі норм, які самостійно вироблені трудовими колективами, роботодавцями та працівниками для упорядкування своєї поведінки, тобто поєднання централізованого та локального правового регулювання суспільних відносин, в основі якого лежить автономія волі їх учасників.

Стан дослідження. З'ясування сутності та призначення норм у сфері правового регулювання праці присвячували увагу у своїх наукових працях

такі вчені, як: С.В. Бошно, Т.Е. Василевська, В.В. Головченко, М.Г. Іонцев, Н.В. Козлов, Р. І. Кондратьєв, Р.С. Кравченко, Д.В. Ломакін, С.С. Лукаш, В.Л. Медведєва, В.С. Нерсесянц, П.М. Рабінович, М.О. Томашевська, І.С. Шиткін, Г.В. Хнікін, Є.О. Харитонов та інші. Однак, незважаючи на таку велику кількість досліджень, на нашу думку, недостатньо розробленим є питання визначення юридичної природи корпоративних норм та їх місця у системі локального нормотворення.

Саме тому метою статті розгляд юридичної природи корпоративних норм та визначити їх місце у системі локального нормотворення.

Виклад основного матеріалу. В останні роки розвиток сучасного трудового права характеризується розширенням сфери договірної регулювання, в тому числі за рахунок звуження меж централізованого [1, с. 21, 128]. Причина цього, на думку С. П. Мавріна, полягає у відмові від використання командно-адміністративних методів управління економікою, централізовано-імперативного регулювання, де домінували нормативні акти, що містили переважно такі правові засоби, як припис та заборона. Перехід до ринкової економіки цілком природно потребує юридичний режим диспозитивно-децентралізованого регулювання праці, який у якості головних використовує такі правові засоби, як дозвіл (стимулювання) і заборона (відповідальність), що містяться не лише у позитивному, але й суб'єктивному трудовому праві [2, с. 42-43].

Зрештою демократизація суспільних відносин, надання якомога більшої самостійності суб'єктам матеріального виробництва у прийнятті й реалізації своїх підприємницьких задумів сприяють подальшому розширенню локально-правового регулювання трудової діяльності на підприємствах, в установах, організаціях. З точки зору С. О. Іванова, саме значне розширення локального регулювання праці – одна з найважливіших умов ефективного і раціонального використання на підприємствах трудових ресурсів, а в більш загальному плані – активізації людського фактору [3, с. 31]. Цікаво, що вчений ще в 70-х роках наполягав на потребі розширення локального регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин [4, с. 402]. Нині необхідність локального регулювання праці обумовлює потребу в обґрунтуванні нового підходу до розуміння його характеру та сутності.

Так, у доктрині радянського права локальне регулювання відбувалося в системі трудових і колгоспних відносин, тобто, в сферах з найменшим ступенем тотального одержавлення власності. Автори дореформеного соціалістичного періоду, що займалися дослідженням проблеми локальної нормотворчості, в своєму визначенні локальних правових норм не були одностайні. Зокрема І. Н. Каширін до локального регулювання відносив діяльність адміністрації підприємства «по встановленню локальних норм права

та виданню актів застосування цих норм, покликаних регулювати відносини, які складаються на підприємствах у сфері суспільної організації праці», здійснюваної спільно (за погодженням) з профспілковим комітетом [5, с. 452-462]. Аналогічної позиції притримувалася й В. О. Тарасова, визначаючи локальне правове регулювання як «нормотворчу діяльність адміністрації підприємства, яка здійснюється спільно (за погодженням) з відповідним профспілковим комітетом» [6, с. 197].

В той час як Л. І. Антонова описуючи нормотворчу діяльність як неодмінний етап в праворегулюючій діяльності держави, з якого починається, але яким не вичерпується процес правового регулювання, трактувала локальне правове регулювання як похідне від централізованого регулювання, здійснюване за допомогою локальних правових норм, які приймаються в рамках підприємств суб'єктами, які виконують управлінські функції, і спрямовані на самоорганізацію і саморегуляцію трудовим колективом суспільних відносин, що складаються в рамках даного підприємства [7, с. 8, 11].

Р. І. Кондратьєв відмічає, що поняття локального (місцевого) правового регулювання пов'язано з тими окремими (особливими) ознаками трудових відносин, які складаються в рамках конкретних підприємств та промислових об'єднань (комбінатів). Як наслідок, автор під локальним регулюванням розуміє засноване на законі та здійснюване безпосередньо на підприємстві правове регулювання трудових відносин, окремі сторони яких в межах конкретного виробництва мають свої місцеві, специфічні особливості. Разом з тим, було б помилковим, на думку вченого, розглядати локальну нормотворчість, яка здійснюється безпосередньо на підприємстві, як якусь автономну сферу діяльності підприємства. Адже розробка та прийняття локальних норм на окремих підприємствах – це лише одна із ланок загальної системи нормотворчого процесу [8, с. 8, 9].

Така принципова особливість локального правового регулювання полягала в тому, що воно було спрямоване на впорядкування, нормування таких суспільних відносин, які є специфічними для даного підприємства і не врегульовані (не в повному обсязі врегульовані) в централізованому порядку. Адже, в умовах, коли держава була власником підприємства, воно дозволяло врегулювати відносини, пов'язані з реалізацією належних йому прав власника, підприємству, делегуючи йому частину своїх прав. При цьому правоздатність локальних норм, як відмічає І. С. Шиткіна, будувалася або на «дозволі держави», або за «замовчуванням держави», або – це норми «попередньо санкціоновані державою». І тільки в області регулювання трудових відносин визнавалася можливість реалізації підприємствами і організаціями «делегованого державою права на локальне встановлення умов

праці робітників і службовців, що здійснюється в межах, передбачених законом» [9, с. 32].

Зовсім інше трактування сутності локального правового регулювання випливає з ролі і місця держави в ринковій економіці. Тільки власник має право встановлювати порядок реалізації своїх майнових прав, а держава визначає межі розсуду і загальні правила формування волі власника – суб'єкта підприємницької діяльності. Наприклад, Т. А. Коляда розуміє локальне правове регулювання як різновид диференційного регулювання, який здійснюється за допомогою локальних правових норм і спрямований на регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин в рамках того чи іншого підприємства, установи, організації. Автор деталізує, що воно має підзаконний, вторинний, додатковий характер та не може відбуватися всупереч централізованому, загальнодержавному законодавчому регулюванню, тому що централізовано визначається не тільки компетенція відповідних суб'єктів локального регулювання, але й зміст та основні напрямки останнього [10, с. 80].

Підсумовуючи позиції вчених, С. В. Ухіна цілком справедливо зауважила, що в процесі локальної нормотворчості її суб'єкти, висуваючи певні цілі для більш досконалого та всебічного задоволення своїх потреб та інтересів, повинні виявляти, і виявляють в дійсності окремі ознаки, сторони, факти, явища, що діють та виникають відповідно до цих потреб та інтересів, та надають їм нормативний характер, підпорядковуючи тим самим свої дії досягненню поставлених цілей та перетворенню дійсності. Адже, воля суб'єктів, як відзначає вчена, проявляється максимально, якщо законодавець віддає на їх розсуд право визначати свою поведінку, не виходячи при цьому за межі, встановлені законом. Таким чином, під локальною нормотворчістю С. В. Ухіна розуміє діяльність уповноважених суб'єктів, які є частиною механізму правового регулювання, яка здійснюється на делегованій або компетенційній основі і направлена на розробку, прийняття та встановлення норм (правил) загального характеру, що регламентують різноманітні сфери діяльності організації, а також взаємовідносини, які виникають між її членами [11, с. 19-21].

Отже, правове регулювання суспільних відносин у сфері праці також здійснюється за допомогою компетентних суб'єктів, які розробляють та приймають правові норми безпосередньо на підприємстві чи організації, незалежно від форми власності. Такі норми мають назву локальних, а діяльність по їх створенню іменується локальною або місцевою нормотворчістю. Локальна нормотворчість здійснюється безпосередньо учасниками трудових відносин, які беруть участь у створенні цих норм та можуть впливати на їх зміст. Це дає можливість працівникам знати обсяг належних їм прав та

обов'язків, що визначені локальними нормами, максимально пристосовуючи їх для реалізації своїх інтересів та задоволення потреб.

У правовій літературі також існують різні точки зору щодо юридичної природи та сутності локальних норм. Так, наприклад, Ф. М. Левіант вважає, що локальна норма – це правило загальнообов'язкової поведінки, санкціоноване державою, прийняте в погоджувально-договірному порядку трудовим колективом з метою встановлення та захисту прав, закріплення обов'язків членів даного колективу. Необхідно наголосити на тому, що автор під правилом загальнообов'язкової поведінки розуміє необмежене коло осіб на конкретному підприємстві, на яких поширюється дія локальних норм. Головне, щоб вони були учасниками тих суспільних відносин, які регулюються локальними нормами [12, с. 66]. Р. І. Кондратьєв визначає локальну правову норму як правило загальнообов'язкової поведінки, попередньо санкціоноване державою, прийняте в установленому порядку безпосередньо на підприємстві (об'єднанні) та діюче в його межах, конкретизуючи (доповнюючи) загальну норму відповідно до особливостей трудових відносин на даному конкретному виробництві та заповнюючи (при певних обставинах) прогалини в трудовому законодавстві [8, с. 12]. Найбільш повно поняття локальної норми, на нашу думку, розкривається С. В. Ухіною, яка визначає її як правило поведінки, що приймається в конкретній організації колективом або його представницьким органом, відповідно до повноважень, що регулює внутрішню організаційні відносини в межах цієї організації та не повинно суперечити діючому законодавству [11, с. 42].

Таким чином, локальна правова норма є правовою підставою (базою) для локальної нормотворчості, оскільки представляє собою правило поведінки загального характеру, розраховане на членів даного трудового колективу. Загальний характер локальної правової норми, як і будь-якої норми права, полягає в тому, що вона покликана регулювати не поодинокі, а багаторазово повторювані або триваючі суспільні відносини та впорядковувати відносини певного виду [7, с. 81]. Як наслідок, таке регулювання здійснюється шляхом встановлення конкретних прав та обов'язків працівників на підприємстві, його структурних та функціональних підрозділах у відповідних нормативних документах, маючих локальний характер, які є результатом нормотворчої діяльності уповноважених суб'єктів.

Разом з тим, не слід забувати, що поряд із державною або централізованою нормотворчістю суб'єктів трудового права, існує й корпоративна нормотворчість, суб'єктами якої виступають виключно роботодавці та їх об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання або самостійно трудові колективи. Тому цілком закономірно постає питання щодо юридичної природи корпоративних норм та їх місця у системі локального нормотворення.

Так, з позиції теорії держави та права корпоративні норми розглядаються як загальнообов'язкові правила поведінки, що приймаються організацією, поширюються на її членів, учасників, працівників, виражають узгоджену волю, регулюють внутрішні відносини та визначають правосуб'єктність організації. Є. О. Харитонов вивчаючи цю ж тематику, взагалі доходить до висновку, що корпоративні норми, за своєю суттю, є нормами права, предметом регулювання яких виступають цивілістичні аспекти корпоративних відносин, також є різновидом норм цивільного законодавства [13, с. 33, 35]. Тоді як С. Соляр корпоративні акти та норми, що містяться в них, відносить до актів, які приймаються різноманітними інститутами громадянського суспільства, дія яких поширюється на членів об'єднання. Локальні ж акти, на її погляд, доцільно відносити до актів, що приймаються та розробляються органами місцевого самоврядування як одним із інститутів громадянського суспільства, які наділені повноваженнями нормотворення, оскільки дія актів місцевого самоврядування поширюється на відповідну територію, і таким чином, мають місцевий (локальний характер). Крім того, досліджуючи корпоративну нормотворчість громадянського суспільства, автор виокремлює наступні риси корпоративних норм: 1) мають регулятивний характер; 2) характеризуються багаторазовим їх використанням; 3) поширюють свою дію на заздалегідь не визначених осіб; 4) видаються у письмовій формі уповноваженим на те органом; 5) мають загальнообов'язковий та вольовий характер [13].

На наше переконання обидві наведені позиції є досить спірними, і найбільш вдало це підтверджує М. О. Томашевська, з позицією якої ми цілком погоджуємося. Так, вчена, досліджуючи проблеми корпоративних актів у системі джерел права України, виокремила найбільш характерні ознаки корпоративних норм, які скрупульозно висвітлюють їх правову природу, серед яких: 1) дія поширюється на певне коло суб'єктів, що є членами організації; 2) корпоративні норми фіксуються у документах локальної сфери дії; 3) якісна (персональна) характеристика колективу може змінюватися, що наближає корпоративні норми до договірних, де склад учасників визначається поіменно, але, на відміну від останніх, корпоративні норми не персоналізовані, у них відсутня вказівка на конкретного адресата; 4) за сферою дії корпоративні норми обмежуються не територією організації, а членством або належністю до цієї організації; 5) приймаються безпосередньо колективом шляхом узгодження волі його членів; 6) перевіряються з боку держави на відповідність чинному законодавству шляхом реєстрації; 7) належать до різних галузей права; 8) регулюють типові операції, види діяльності, вчинки, тобто є нормами, що повторюються у діях більшості або навіть усіх членів колективу [14].

Зрештою можна констатувати, що корпоративні норми заповнюють прогалини в нормативній системі права і мають допоміжний характер. Предметом їх регулювання є відносини усередині організації (встановлення порядку призначення окремих працівників, деталізація кваліфікаційних та посадових функцій окремих посадових осіб, визначення правового статусу відокремленого підрозділу тощо). В цьому контексті є слушною думка М. О. Маргуліса, що похідний характер і локальної, і корпоративної нормотворчості щодо централізованого регулювання дозволяє розглядати корпоративну нормотворчість по аналогії з локальною. Перш за все, відмічає автор, це проявляється в тому, що локальне регулювання як би продовжує централізоване. Іншими словами, якщо розглядати процес правового регулювання в динаміці як сукупність послідовних етапів нормативного правового впливу, то локальне регулювання виступає як завершуюча частина цього процесу. Безсумнівно, що для досягнення цілі правового регулювання необхідно знайти таке співвідношення централізованого та локального регулювання, яке б відповідало вимогам оптимальності [15, с. 25]. І саме корпоративні норми права являються результатом правової спеціалізації, встановлюються з метою конкретизації та деталізації, обліку своєрідності конкретних відносин. Як можна відзначити з наведеного визначення, локальні нормативні акти містять правила поведінки загального характеру, що відрізняє їх від організаційно-розпорядчих документів підприємства, які є індивідуальними актами або актів тлумачення, які використовуються для доведення до відома і роз'яснення норм централізованого державного регулювання з урахуванням специфіки конкретного підприємства. Локальні нормативні акти, оскільки припускають свободу нормотворчості, не нав'язану ззовні, будуються найчастіше за принципом узгодження волі всіх або більшості суб'єктів таких відносин і виражають баланс їх інтересів, водночас корпоративне нормотворення носить характер визначення особливостей діяльності в окремих сферах діяльності конкретного підприємства, установи організації чи сприяє уточненню розуміння регулювання окремої предметної спрямованості діяльності чи деталізації його правового статусу.

Узагальнюючи зазначене, можемо стверджувати, що локальні нормативні акти приймаються, в основному, для виконання нормативно-правового акту, який наділений більшою юридичною силою (як правило, законодавчого акту), в якому зазначається на необхідність (можливість) прийняття такого акту (наприклад, правила внутрішнього трудового розпорядку, локальні акти у сфері охорони праці тощо). Норми ж, які містяться в корпоративному акті, за звичай, регулюють специфічні відносини корпорації, відносини, можливість регулювання яких правовими нормами не передбачена в нормативно-правових актах або вказівка на таку можливість

подана в загальному вигляді (наприклад, регламенти корпоративних об'єднань). Тим самим, сфера локальної нормотворчості є ширшою ніж сфера корпоративної нормотворчості, а право локального регулювання охоплює право корпоративного регулювання. Разом з тим і локальна, і корпоративна норма по-перше, як би синтезує волю держави і організації, по-друге, приймається на підприємстві і діє в його межах, по-третє, конкретизує загальну норму стосовно до специфіки даного підприємства [9, с. 32].

Література:

1. Российское трудовое право / Отв. ред. А.Д. Зайкин. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА М., 1998. – 415 с.
2. Трудовое право России : учебник / Под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. – М.: Юристъ, 2002. – 560 с.
3. Советское трудовое право: проблемы использования трудовых ресурсов / Под ред. С.А.Иванова. – М.: Наука, 1990. – 303 с.
4. Трудовое право и научно-технический прогресс / Под ред. С.А. Иванова. – М.: Юрид. лит., 1974. – 563 с.
5. Теоретические вопросы систематизации советского законодательства / Астрахан Е.И., Беляева З.С., Братусь С.Н., Брауде И.Л., и др.; под ред.: Братусь С. Н., Самошенко И.С. - М.: Госюриздат, 1962. – 575 с.
6. Тарасова В.А. Локальное правовое регулирование труда //Трудовое право: Энциклопедический словарь. – М., 1979. – С. 197 – 198.
7. Антонова Л. И. Локальное правовое регулирование. Теоретическое исследование / Л. И. Антонова. – Л.: ЛГУ, 1985. – 152 с.
8. Кондратьев Р. И. Сочетание централизованного и локального правового регулирования трудовых отношений / Р.И. Кондратьев. – Львов, Вища школа, 1977. – 150 с.
9. Шиткина И. С. Правовое регулирование деятельности акционерных обществ внутренними (локальными) документами: дис. ... канд. юрид. наук; специальность: 12.00.03 / Ирина Сергеевна Шиткина. – М., 1997. – 301 с.
10. Коляда Т. А. Дифференція правового регулювання праці за трудовим законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : специальность: 12.00.05 / Тетяна Анатоліївна Коляда. – Х., 2004. – 184 с.
11. Ухина С. В. Локальное нормотворчество (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук; специальность: 12.00.01/ Светлана Владимировна Ухина. – Коломна., 2005. – 197 с.
12. Левиант Ф. М. О юридической природе локальных норм права, регулирующих трудовые отношения на промышленных предприятиях / Ф. М. Левиант // Правоведение. 1970. – № 5. – С. 58-67.
13. Харитонов Є. О. Місце корпоративних норм у системі форм (джерел права) / Є. О. Харитонов // Корпоративне право в Україні : становлення та розвиток : зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ,

26-27 верес. 2003 р.) – К., 2004. С. 33, 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vapnu/2010_4/8Solyar.

14. Томашевська М. О. Корпоративні норми в системі джерел права України / М. О. Томашевська // Держава та право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2002. – Вип. 18. – С. 47-50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vapnu/2010_4/8Solyar.
15. Маргулис, М. А. Нормотворчество корпоративных объединений в области спорта: дис. ... канд. юрид. наук; специальность: 12.00.01 / Маргулис Михаил Александрович. – М., 2006. – 186 с.

Сироха Д. Юридическая природа корпоративных норм и их место в системе локального нормотворчества.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, исследованы теоретические подходы относительно толкования таких понятий, как «локальное правовое регулирование» и «корпоративная норма». Указано, что локальные нормативные акты принимаются, в основном, для выполнения нормативно-правового акта, который наделен большей юридической силой, а корпоративные, обычно, регулируют специфические отношения корпорации, отношения, возможность регулирования которых, правовыми нормами не предусмотрена. Сделан вывод о том, что сфера локального нормотворчества является шире, чем сфера корпоративной нормотворчества.

Ключевые слова: норма, правовое регулирование, локальный нормативный акт, корпоративный акт.

Siroha D. The legal nature of the corporate rules and their place in the system of local rule-making.

The article, based on an analysis of scientific views of scholars and current legislation of Ukraine, the theoretical approaches to the interpretation of such notions as «local regulation» and «corporate rule» are given. In the article is indicated that local regulations adopted, mainly for the performance of a legal act, which is endowed with greater legal force, and corporate usually regulate specific relationships corporation relations, the possibility of regulating which legal provisions not provided. It is concluded that the scope of local rule-making is broader than corporate rulemaking.

Keywords: rule, regulation, local regulation, corporate act.